

شعبی

کتابخانه شخصی یوسف نیری، تهران ۱۳۶۸ ش؛ حسن کاشی، کنزالتحف، در سه رساله فارسی در موسیقی، چاپ تقی بینش، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱ ش؛ [رساله] در بیان علم موسیقی و دانستن شعبات او، چاپ امیرحسین پورجوادی، در فصلنامه‌ی موسیقی ماهور، ش ۱۵ (بهار ۱۳۸۱)؛ عبدالمؤمن بن یوسف صفی‌الدین ارسوی، کتاب‌الادوار فی الموسیقی، ترجمه فارسی به انضمام متن عربی آن، از مترجمی ناشناخته، چاپ آریو رستمی، تهران ۱۳۸۰ ش؛ ضیاءالدین یوسف، رساله موسیقی، موسوم به کلیات یوسفی: نگارش پیش از ۱۲۷۱ ق، بازخوانی و ویرایش بابک خضرائی، تهران ۱۳۹۰ ش؛ عبدالمؤمن بن صفی‌الدین، بهجت‌الروح، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ش ۲۷۱۲/ف؛ همان رساله موسیقی بهجت‌الروح، با مقابله و مقدمه و تعلیقات یاست لویی رابینو، تهران ۱۳۴۶ ش؛ محمود بن مسعود قطب‌الدین شیرازی، رساله موسیقی از درةالتاج لغزرةالدباج، چاپ نصرالله ناصح‌پور، تهران ۱۳۸۷ ش؛ عبدالقادر بن غیبی مراغی، جامع‌الالحان، چاپ بابک خضرائی، تهران ۱۳۸۸ ش؛ همو، شرح ادوار، چاپ تقی بینش، تهران ۱۳۷۰ ش؛ همو، مقاصد‌الالحان، چاپ تقی بینش، تهران ۱۳۵۶ ش؛ موسی معروفی، زدیف هفت دستگاه موسیقی ایران، تهران ۱۳۷۴ ش؛ نسیمی، نسیم طرب، چاپ امیرحسین پورجوادی، تهران ۱۳۸۵ ش.

/ بابک خضرائی /

شعبی، عامر بن شراحیل، عالم، محدث و فقیه اهل سنت کوفی در قرن اول و دوم. اجداد وی در یمن سکونت داشتند و اصلشان از قبیله جمیر بود، اما بعدها به همدان پیوستند و از آنها به‌شمار می‌آمدند (ع ابن سعد، ج ۶، ص ۲۴۶-۲۴۷؛ ابن عساکر، ج ۲۵، ص ۳۳۹-۳۴۰، ۳۴۲). احتمالاً نام پدرش عبدالله بوده‌است و شهرت یافتن او به عامر بن شراحیل از باب انتساب شخص به جدش است (ع ابن عساکر، ج ۲۵، ص ۳۳۸-۳۳۹، ۳۴۳، قس ص ۳۳۸، که نوح بن حبیب نام وی را عامر بن شراحیل بن عبدالله گزارش کرده‌است). درباره سال تولد او اختلاف نظر هست. به نقل خود شعبی، او در سال نبرد جلولاء (۱۷) به دنیا آمد (ع ابن سعد، ج ۶، ص ۲۴۸؛ ابن عساکر، ج ۲۵، ص ۳۳۶-۳۳۸، ۳۴۰؛ ذهبی، ج ۳، ص ۷۰)، اما تاریخهای متأخرتری نیز برای سال تولد او ذکر شده‌است (ع ابن عساکر، ج ۲۵، ص ۳۳۸، ۳۴۳؛ ذهبی، همانجا). در برخی از اخبار نیز مادر شعبی از اسیران نبرد جلولاء معرفی شده‌است (ع ابن عساکر، ج ۲۵، ص ۳۴۴-۳۴۶). براین اساس، به نظر می‌رسد که او پس از سال ۱۷ متولد شده باشد. علم‌الهدی نیز در کتاب الانتصار در بحث از عول (از مسائل اختلافی مبحث ارب میان شیعه و اهل سنت) گفته‌است عالمان اهل سنت این عقیده را به علی علیه‌السلام نیز نسبت داده و گفته‌اند یکی از روایان این قول شعبی بوده‌است. او سپس گوشزد کرده که سال تولد شعبی

مقاصد‌الالحان (ص ۷۶-۷۷) گرچه اصطلاح «شعبات بیست و چهارگانه» را به کار می‌برد، عملاً ۲۵ شعبه را شرح می‌دهد و هم روی عراق و هم بسته‌نگار را تشریح می‌کند. به نظر می‌رسد مراغی می‌خواسته تعداد شعبات را در ۲۴ نگاه دارد و نسبت عددی میان شش آواز و دوازده پرده (مقام) و ۲۴ شعبه را حفظ کند، اما نمی‌توانسته از میان روی عراق و بسته‌نگار یکی را برگزیند. بنایی هروری (ص ۹۱-۱۰۰) از این میان، اصفهانک را حذف و اشاره کرده که «نیشابورک» همان «خوزی» در عرف اهل عمل است.

نام شعبات در دوره‌های بعد، برخلاف نام مقامهای دوازده‌گانه، تا حدی دستخوش تغییرات است. بنایی هروری (ص ۱۰۱) به هنگام برشمردن شعبات بیست و چهارگانه می‌گوید که اینها شعبات «مشهوره» هستند و «شعبات غیرمشهوره بسیار است». به این ترتیب، در دوره‌های بعد، نام برخی از شعبه‌های دیگر ظاهر می‌شود، از جمله در رساله موسیقی نسیم طرب، نام شعبه‌هایی چون سپهری، ایکیات، معتدل (ترکی حجاز)، و مغلوب در فهرست شعبات بیست و چهارگانه آمده‌است (ع نسیمی، ص ۷۴-۷۵). البته بعضی از این اختلافات صرفاً در نام شعبه‌هاست، چنان‌که در کلیات یوسفی آمده‌است که «بعضی بیاتی را ایکیات، همایون را عربان، صبا را نوروز صبا، سه‌گاه را روح افزا، نیشابورک را جزیری [خوزی؟]، زابل را دم‌آرائی، دلقرب را سپهری، و مخالف را روی عراق و حزان نیز گویند» (ع ضیاءالدین یوسف، ص ۷).

در رسالات قرن دهم به بعد، این موضوع مؤکد است که هر آوازه از دو مقام گرفته شده و هر مقام شامل دو شعبه و چهار گوشه* است (ع [رساله] در بیان علم موسیقی و دانستن شعبات او، ص ۶۲؛ عبدالمؤمن بن صفی‌الدین، چاپ رابینو، ص ۹۳؛ ضیاءالدین یوسف، ص ۶۵، ۸). به این ترتیب، در مقابل ۱۲ مقام، ۶ آواز، ۲۴ شعبه و ۴۸ گوشه مطرح می‌شود که گاه آنها را در دوایری نشان داده‌اند (ع تصویر).

گاهی درباره ارتباط مقام و شعبه اشعاری سروده‌اند، مانند یک مثنوی با این مطلع: مقام اندر عدد هشت آمد و چار / دو شعبه هر مقامی راست ناچار // «حسینی» کز مقامات است برتر / ز وی آمد «دوگاه» و هم «محیر» (ع عبدالمؤمن بن صفی‌الدین، چاپ رابینو، ص ۵۲).

در دو قرن اخیر، اصطلاح شعبه در ردیف موسیقی کلاسیک ایران دیده نمی‌شود، اما وجود نام بیشتر شعبه‌ها، صرف نظر از تغییراتی که در مجتوای موسیقایی آنها رخ داده، حائز اهمیت است (ع معروفی، ۱۳۷۴ ش).

منابع: کمال‌الدین بن محمد بنایی هروری، رساله در موسیقی، چاپ عکسی از نسخه خطی مورخ سال ۸۸۸ ه. ق. به خط مؤلف، موجود در